

4 Kvalitativní metody v drogové epidemiologii

Kvalitativní metody jsou pro drogovou epidemiologii plně rovnocenným partnerem kvantitativních metod. Výzkum skrytých jevů a výzkum vysoce rizikové populace za použití výhradně kvantitativních metod je v zásadě nemožný. Kvalitativní přístup představuje ve vědě a výzkumu způsob chápání jevů prostřednictvím jejich kvality, tedy prostřednictvím nekvantifikovaných vlastností těchto jevů.

Předchozí kapitola se zabývala „možnými interpretacemi“ některých ze setu pěti harmonizovaných indikátorů EMCDDA. Možné interpretace nicméně nejsou než „možné“. **Zadáním drogové epidemiologie při mapování situace a při evaluacích (ověřováních) intervencí je ale popsat nejenom CO se děje, ale také PROČ se to děje – a to s nejvyšší dosažitelnou mírou přesnosti.**

Podle Miovského (2001) se nejčastěji kvalitativních metod užívá pro

- Předvýzkum a orientační výzkum.
- Ověření výsledků statistické analýzy na úrovni případových studií a jejich zpětná verifikace.
- Tzv. „podbarvení“ výsledků statistické analýzy (oživení a srozumitelnost).
- Samostatný výzkumný projekt (povaha výzkumného úkolu a cíle vyžaduje užití výhradně kvalitativních metod.

V následujícím textu se použití kvalitativních metod v drogové epidemiologii věnujeme podrobněji.

4.1 Role kvalitativních metod

4.1.1 Formování designu kvantitativního výzkumu

Zřejmě nejlépe zavedenou rolí kvalitativního výzkumu je získávání informací, nutných

pro vytvoření designu kvantitativního výzkumu a pro vytváření designu analýz a jejich interpretací.

Rhodes (2000) uvádí několik příkladů, kdy etnografický výzkum mezi injekčními uživateli drog pomohl zformovat celou baterii epidemiologických metod pro odhad prevalence a distribuce rizika, spojeného se sdílením injekčních nástrojů (viz např. Grund et al. 1992).

Nemusi přitom jít pouze o cíl zmapovat prostředí, do něhož se chystáme výzkumně vstoupit a přitom dosud nevíme, jaké zvyklosti a pravidla zde existují. Často se jedná také o možnost vyzkoušet / ověřit navržené metody a postupy a zjistit, zda přinášejí očekávanou kvalitu dat. Nejčastěji jde o situace, kdy

- oblast zvolená pro výzkum je doposud málo zkoumána, mnoho se o ni neví, panuje nedostatek publikací, málo autorů atd.
- pojetí plánovaného výzkumu je natolik netradiční, že zcela vybočuje ze zaběhlých a ověřených způsobů výzkumu v dané oblasti
- v publikacích v dané oblasti panuje vysoká nejednotnost, rozporuplnost; autoři přinášejí výsledky, které se vzájemně vylučují a vyvracejí. Chybí jednotná kritéria nebo jsou zpochybněna atd. (Miovský, 2001)

Kvalitativní výzkum tedy hraje také nezastupitelnou roli v interpretování nálezů kvantitativního výzkumu. Statistické modelování totiž může nalézt korelační vztahy mezi proměnnými, nedokáže ale určit, proč nebo jak tyto vztahy existují, ani co vlastně znamenají. Triangulace několika metod a datových zdrojů a zejména kombinování kvantitativních a kvalitativních metod umožňují vzájemně prověřit závěry a tak zvýšit validitu interpretací (Denzin, 1970). I v českých podmínkách byl rozsáhlý kvalitativní výzkum použit jako podklad pro interpretaci a potvrzení zjištění kvantitativních populačních průzkumů a statistického modelu (viz Miovský & Zábranský, 2001a)

4.1.2 Doplnování a kontrola kvantitativního výzkumu

Klasická epidemiologie se tradičně zaměřuje na vzájemné vztahy trojice „agens“, „příjemce“, a „prostředí“. Kvalitativní výzkum se snaží lépe porozumět mechanismům, kterými „příjemce“ interaguje s „prostředím“ (Agar, 1997). **Porozumění významu a kontextu užívání drog (viz dále) je klíčovým faktorem správného designu epidemiologické studie.** To vedlo ke vzniku „etno-epidemiologie užívání drog“. V tomto oboru se etnografie s epidemiologií spojily; příčinou bylo selhání moderní epidemiologie rizik(ových faktorů) a poznání, že epidemiologické modely je třeba ověřovat etnografickými metodami (Rhodes, 2000).

4.1.3 Vyhledávání a výzkum skryté populace

Užívání drog je činnost, která má tendence se skrývat. V důsledku toho ve většině států většina uživatelů drog nepřichází do kontaktu s léčbou a specializovanými službami – a ti, kteří do kontaktu přicházejí, často nepředstavují reprezentativní vzorek (problémových) uživatelů. Proto bylo nutno vypracovat mechanismy výběru vzorku (samplu) pro případy, kdy neznáme přesně rozsah a reprezentativní zastoupení cílové populace.

Překonání metodických překážek (dostupnost, důvěryhodnost, bias) vedlo k řadě metodologických inovací v samplování – především za použití etnografických metod (Rhodes, 2000).

Pomocí zmíněných metod jsme pak schopni určit velikost vzorku a jeho charakteristiky pro kvantitativní výzkum.

Pro vytváření těchto vzorků jsou rozsáhle využívány především metody „přímého pozorování“, „klíčových informátorů“, a „analýzy sítí“ (viz dále).

4.1.4 Porozumění osobní zkušenosti a významu užívání drog

Užívání nelegálních drog je sociální aktivitou, při níž sám akt užití drogy získává symbolickou důležitost a má sociální význam, závislejší na kontextu užití (Becker, 1997).

Tam, kde se standardní kvantitativní výzkum soustřeďuje na distribuci způsobů užívání drog a jejich následků, kvalitativní výzkum se snaží určit, proč k takovému chování dochází a jak je chápáno v různých kontextech různých sociálních skupin (Rhodes, 1995).

Zjednodušeně: zatímco (deduktivní) kvantitativní výzkum se snaží testovat předem definované hypotézy a teoretické systémy, vzniklé na podkladě předchozího výzkumu, kvalitativní výzkum hypotézy generuje a vede k nalézání subjektivních významů užívání.

4.1.5 Porozumění sociálnímu kontextu užívání drog

Sociální význam jakéhokoliv chování je závislý na okolním prostředí (kontextu) a kvalitativní výzkum se snaží pochopit souvislost mezi „významem“ a „kontextem“ (Agar, 1997). V této souvislosti je rolí kvalitativního výzkumu odlišení vlivů sociálního, ekonomického a kulturního kontextu na způsoby užívání drog, jejich význam a interpretaci (Rhodes, 2000).

4.1.6 Vývoj účinné intervence a politické strategie

Zásadní role kvalitativního výzkumu ve formování intervencí a politik je dvojitá

- pomáhá zacílit intervence ve shodě s místními normami užívání drog a odpovídajícími praktikami
- umožňuje pochopit sociální procesy, které formují každodenní užívání drog, a tak je nutný pro vytvoření intervencí, jež mají smysl pro uživatele samotné a jsou pro ně užitečné.

Obvykle se jako největší přínos kvalitativního výzkumu pro vývoj intervencí a politické strategie uvádí (Rhodes, 2000)

- pochopení potřeb intervencí, jak je subjektivně pociťuje uživatel drog, a pochopení jeho zkušeností / vnímání intervencí již proběhlých
- pochopení vnímání poskytovatelů léčby a péče co do potřeby služeb, jejich organizace a efektivity
- prozkoumání sociálních a kontextuálních procesů, které ovlivňují efektivitu poskytnutí služby a její dopad.

4.2 Základní metody v kvalitativním drogovém výzkumu

Kvalitativní výzkum používá observační metody (přímé a v rámci účasti na pozorovaném ději), interview (otevřená, řízená, hloubková), široké nebo cílené životní historie, diskusní skupiny (s klíčovými informátory, ohniskové), analýzy sociálních sítí a modelování kulturního rozhodování – to vše s cílem získat detailní znalost situací a chování cílové skupiny v nich.⁵⁵

4.2.1 Etnografie a zúčastněné pozorování

Etnografický výzkum byl vyvinut v antropologii a kvalitativní sociologii. V nejobecnější definici zahrnuje všechny procesy, procedury a techniky, jež výzkumníkovi umožňují volit, sbírat, zaznamenávat, uspořádat a analyzovat kvalitativní (etnografická) data.

Etnografie (coby předchůdce respektive zdroj kvalitativních metod) je považována za „proces“. Jako taková zahrnuje celou řadu strategií sběru dat s cílem písemného zachycení všech klíčových prvků definované společnosti (Trotter, 1991).

Drogový výzkum je v kontextu takového klasických etnografických projektů vnímán spíše jako jen jeden z rozměrů holistického popisu kultury a v tomto kontextu často dochází k interpretaci, podle níž jsou problematické aspekty užívání drog ve společensky běžném pohledu neúměrně přeháněny (podrobněji viz Room, 1992).

Naproti tomu novější – čistě kvalitativní – metody se soustřeďují na roli drog v subkulturách jejich uživatelů.

WHO (2000) uvádí jako typický příklad zúčastněného pozorování newyorskou *Street Research Unit*, již kvalitativní výzkum díky znalosti pouličního slangu a chování a zvyků uživatelů drog umožnil průběžně získávat informace, které jsou konvenčními epidemiologickými metodami nezjistitelné: druhy a množství nabízených, prodávaných a užívaných drog; počty prodejců a uživatelů; náklady a variabilitu cen; místa prodeje drog; posuny na drogové scéně; nálepky a další identifikační znaky prodávaných balení drog; informace o prodeji a používání parafernálií; obecné charakteristiky prodejců a uživatelů a jejich názory na dění na drogové scéně.

⁵⁵ (podle Trotter and Medina-Mora, 2000)

Tuzemským příkladem komplexního využití kvalitativních metod k získání jinak nezjistitelných dat jsou kvalitativní části studie PAD (Miovský et al. 2001; Miovský & Zábranský, 2001a).

4.2.2 Přímé pozorování

Máme-li pochopit rizikové chování a jeho zasazení do sociálního a behaviorálního kontextu, je často nezbytné jeho přímé pozorování. Je to důležitá metoda pro zjištění podobností a rozdílů mezi tím, co lidé o svých činech říkají (ideální kulturní model) a mezi tím, co se doopravdy děje, když užívají drogy (reálná kultura v kontextu). Tyto typy studií jsou neocenitelné při vytváření v realitě zakotvených intervencí (na rozdíl od intervencí, založených na teoriích). (Trotter and Medina-Mora, 2000).

WHO (2000) uvádí příklad studie NIDA, která zjistila, že v důsledku lepší informovanosti o epidemii AIDS došlo ke snížení sdílení stříkaček a jehel. Tato studie zároveň ale popsala proces sdílení drog mezi uživateli, kteří ekonomicky sdružovali finanční zdroje na nákup drog (zejména heroinu a kokainu). Předávání připravené drogy z jedné stříkačky do druhé bylo identifikováno jako hlavní potenciální zdroj infekce HIV – bez ohledu na to, zda docházelo ke sdílení stříkaček a jehel.

4.2.3 Kvalitativní interview

Druhým okruhem kvalitativních metod sběru dat jsou hloubková kvalitativní interview.

4.2.3.1 Studie klíčových informátorů

Kvalitativní výzkum je kruciólně závislý na opakovaných interview s přímo angažova-

nými osobami, které jsou s to popsat, zhodnotit, reflektovat a shrnout klíčové prvky vlastní kultury. Tito jedinci jsou v kvalitativním výzkumu nazýváni „klíčoví informátoři“ a poskytují výzkumu základní znalost kultury, již má studovat. Každý výzkum tohoto typu životně závisí na schopnosti výběru a interview rozsáhlého vzorku klíčových informátorů (Trotter, 1991).

Takoví informátoři mohou zahrnovat personál, jenž je v přímém styku s cílovou populací – pracovníky nízkoprahových zařízení, streetworkery, duchovní, personál restaurací a barů, policisty atd. – všechny, kteří se s cílovou populací přímo stýkají a mají o ní nějakou znalost.

Stejně důležitá je skupina klíčových informátorů přímo z prostředí uživatelů drog, kteří jsou přímo účastní zkoumaného životního stylu a tedy jej znají nejlépe. Tato skupina poskytuje znalosti, které „externí“ klíčoví informátoři nemají – např. o faktorech rozhodujících o vstupu do léčby. Při výběru této skupiny je nicméně třeba základní znalost prostředí; tak např. (ani excesivní) uživatel marihuany nebude s to poskytnout bezprostřední znalosti o injekčním užívání drog.

4.2.3.2 Ohniskové skupiny (focus groups)

Na rozdíl od předchozích skupiny jde o interview, pořízená v rámci skupin. Jejich výhodou oproti individuálním interview je možnost zaznamenávat a analyzovat reakce interviewovaných na postoje a interpretace jiných osob a na jiné osoby samotné. Druhou pozitivní vlastností je možnost shromáždit relativně velké množství dat za relativně krátkou dobu. Nevýhodou je, že s jejich pomocí lze získat vesměs jen informace o tématech, o nichž lidé chtějí diskutovat veřejně a tedy je zde nebezpečí získání zkrácené nebo žádné informace o tématech, která jsou v rámci ohniskové skupiny považována za citlivá.